

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУР-ЛІГИ У ДОБУ УНР ТА РАННІЙ РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті наведено порівняльний аналіз діяльності єврейської культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» у Києві у 1918–1931 рр. На базі архівних джерел та друкованої продукції видавничої секції товариства досліджено хронологію та специфіку її розвитку у межах двох періодів: доби Української Народної Республіки та раннього радянського часу. Уособлюючи біполярну концепцію інтеграції інтелектуалів Карла Маннгейма, лідери Культур-Ліги продемонстрували тип взаємодії, заснований на усвідомленні власної культурної місії, що дозволило їм зберігати тяглість просвітницького проєкту навіть в умовах інституційного включення до нових політичних структур. Визначено, що в добу УНР видавнича діяльність товариства здійснювалася в умовах національно-персональної автономії, фокусуючись на концепції «нової єврейської їдишської культури». Однак в ранній радянський період діяльність секції зазнала радикальної трансформації: відбулися поступова комунізація та переоформлення у кооперативне видавництво під цензурним наглядом Єврейського бюро Наркомату освіти. Попри посилення державного тиску та ідеологізацію змісту (особливо в сегменті дитячої періодики й літератури), видавництво аж до своєї ліквідації у 1931 році залишалося провідним центром видання їдишомовної літератури у Східній Європі. Окрему увагу приділено жанрово-тематичному спектру книжкової продукції Культур-Ліги та художньому оформленню видань.

Ключові слова: Культур-Ліга, їдишизм, книговидання, книжкова графіка, УНР, ранньо-радянський період.

В умовах революційних трансформацій у Києві 1918 року важливим етапом розвитку національної єврейської культури стало утворення світської благодійної та культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга». Основною метою товариства було формування та поширення модерної секулярної культури серед усіх верств єврейського населення, а головним інструментом для цього стала мова їдиш. Культур-Ліга об'єднала широке коло інтелектуалів, які долучилися до творення новітньої національної школи, книговидання, образотворчого, музичного та театрального мистецтва.

У статті розглядається хронологія розвитку видавничої секції Культур-Ліги у 1918–1931 рр. Дослідження аналізує історичний контекст і передумови формування товариства, пов'язані з інтелектуальними і культурними процесами єврейської історії XIX століття. Основна увага зосереджена на порівняльному аналізі видавничої практики Культур-Ліги, що умовно розподілена на два періоди: добу Української Народної Республіки (1918–1921) та ранній радянський період (1921–1931). Крім того, подано характеристику типів та жанрів книжкової продукції організації, їхній тематичний спектр та специфіку художнього оформлення.

Наявну історіографію можна умовно розподілити на декілька тематичних секцій. Проблематика діяльності Культур-Ліги представлена переважно у ширшому контексті досліджень єврейського культурного життя та розвитку їдишизму у Східній Європі. Деякі аспекти функціонування організації побіжно висвітлено у працях Генрі Абрамсона «*Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920)*», Емануеля Голдсмита «*Modern Yiddish Culture: The Story of the Yiddish Language Movement*», Геннадія Естрайха «*Культура мовою їдиш*», Девіда Фішмана «*The Rise of Modern Yiddish Culture*» тощо.

Окрему групу наукових праць присвячено процесам формування «єврейської автономії» на українських теренах у 1917–

1920-х рр., єврейсько-українській співпраці, а також загальному піднесенню єврейського культурного життя на початку ХХ ст. Зокрема, йдеться про монографії Соломона Гольдельмана «*Jewish national autonomy in Ukraine 1917–1920*», Цві Гітельмана «*Jewish Nationality and the Soviet Politics*» та Кенета Мосса «*Jewish Renaissance in the Russian Revolution*». У зазначених дослідженнях окреслені процеси єврейського національно-культурного відродження та становлення модерної єврейської ідентичності.

Найбільш розгалуженою є історіографія художньої секції Культур-Ліги. Значний внесок у вивчення цієї теми належить ізраїльському мистецтвознавцю Гілелю Казовському, автору праць «*Книжкова графіка митців Культур-Ліги*» та «*Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років*», у яких проаналізовано естетичні принципи організації, діяльність її представників у царині книжкової графіки та найважливіші творчі проекти товариства. Вагомим дослідженням є також колективна франкомовна монографія «*Futur antérieur: L'avant-garde et le livre yiddish (1914–1939)*», присвячена єврейському авангарду та книжковій графіці. У цих працях особливу увагу приділено творчості митців, пов'язаних із Культур-Лігою, зокрема Еля Лисицького, Марка Шагала, Бориса Аронсона, Марка Епштейна, Іссахара-Бера Рибакка, Сари Шор, Йозефа Чайкова та їхньому намаганням творити нове національне мистецтво. Попри наявну історіографію, присвячену здебільшого мистецькій діяльності Культур-Ліги, видавнича практика організації досі не стала предметом комплексного дослідження, особливо у контексті стрімких політичних трансформацій 1918–1920-х рр.

Джерельну базу дослідження становлять, передусім, організаційно-статутні матеріали товариства, документи його видавничої секції, а також безпосередньо друкована продукція Культур-Ліги. У межах розвідки використано архівні джерела з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ), Державного

архіву міста Києва (ДАК) та Державного архіву Київської області (ДАКО).

Методологічну основу розвідки становить біполярна концепція інтеграції інтелектуалів у суспільний порядок, запропонована Карлом Маннгеймом. У праці *«Ідеологія та утопія»* він визначає два основні способи взаємодії інтелектуалів з наявною соціальною системою, зокрема з політичними партіями чи соціальними групами: по-перше, через безпосередню інституційну або політичну належність до певних класів чи партій; по-друге, через усвідомлення власної позиції та місця, що з неї випливає¹. У межах статті розглянуто динаміку співпраці діячів Культур-Ліги з єврейськими політичними організаціями та радянською владою, а також з'ясовано, який із цих двох типів інтеграції, відповідно до моделі Карла Маннгейма, був притаманний лідерам об'єднання.

Основними завданнями запропонованої статті є:

1. Аналіз особливостей видавничої діяльності «Культур-Ліги» на етапі її становлення та в добу Української Народної Республіки.
2. Дослідження трансформації роботи видавничої секції організації у ранній радянський період в умовах комунізації та ідеологічного контролю.
3. Визначення ролі видавництва Культур-Ліги у формуванні модерної світської культури мовою їдиш та розвитку єврейської освіти.

Для розуміння передумов виникнення та діяльності Культур-Ліги важливо окреслити ширший контекст формування модерної єврейської культури. Витоки цих процесів сягають XIX століття. Саме тоді розпочалися суттєві трансформації у суспіль-

¹ Karl Mannheim, *Ideology and utopia* (London: Routledge & Kegan Paul, 1954), 142.

ному житті єврейського населення Східної Європи². У цей час їдиш поступово еволюціонував від побутової мови до повноцінного інструменту культурної, освітньої та громадської діяльності. Такі зрушення стимулювали появу нових національних осередків, серед яких згодом постала й Культур-Ліга. Переосмислення ролі мови та освіти серед тогочасних єврейських інтелектуалів зумовило появу нових моделей самоідентифікації. Це зрештою призвело до створення інституцій, покликаних розвивати національну культуру, спираючись на їдиш як на мову публічного й громадського життя.

Важливим етапом у процесі формування модерної їдишської культури стала міжпартійна конференція з мови їдиш, що відбулася у Чернівцях 1908 року. Подія об'єднала представників різних єврейських політичних і культурних угруповань, від бундистів та прихильників їдишизму до сіоністів-гебраїстів, які відстоювали пріоритет івриту як національної мови єврейського народу. Серед ініціаторів та організаторів конференції були їдишист та теоретик єврейської національної ідеї Натан Бірнбаум, їдишський активіст та політичний діяч Хаїм Житловський та класик їдишської літератури Їцхок Лейбуш Перец. Участь у заході взяли близько сімдесяти делегатів, серед яких єврейський письменник Шолом Аш, журналіст, політичний діяч Херш Давид Номберг і письменник та майбутній засновник одеського сектору Культур-Ліги Мордехай Спектор.

Вибір Чернівців як місця проведення конференції був не випадковим. На початку ХХ ст. місто, що входило до складу Австро-Угорщини, стало одним із провідних центрів єврейського культурного життя завдяки відносно сприятливій політиці австрійської влади щодо єврейського населення. Символічним кроком стало те, що робочою мовою конференції вперше було обрано їдиш, який до того переважно сприймався як побутова говірка та часто означувався як «жаргон». Учасники конферен-

² David Fishman, *The Rise of Modern Yiddish Culture* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005), 22.

ції порушували питання унормування орфографії та граматики їдишу, створення словника, розвитку літературного стандарту й національних культурних інституцій – театру, преси та книговидання. Чернівецька конференція 1908 року стала поворотним моментом в утвердженні їдишизму як єврейського національного руху. Саме тоді їдиш уперше здобув офіційне визнання як «одна з мов єврейського народу», поступово позбуваючись поширених у тогочасному суспільстві зневажливих стереотипів на кшталт «жаргону» чи «зіпсованої німецької»³.

Істотним чинником формування та подальшого розвитку Культур-Ліги стали політичні зміни, пов'язані з проголошенням незалежності Української Народної Республіки у 1918 році. Законодавчі акти УНР передбачали надання національно-персональної автономії меншинам, що забезпечувало їм право на самостійний політичний і культурний поступ. У межах реалізації цього курсу було створено Міністерство єврейських справ, діяльність якого безпосередньо сприяла інституціоналізації громадського та культурного життя єврейської спільноти⁴.

Ідея створення Культур-Ліги належала громадському діячеві та активному прихильнику їдишизму Зелігу Меламеду (1886–1946). Безпосереднім засновником організації став політичний діяч, дипломат і громадський активіст Мойсей Зільберфарб (1876–1934). Культур-Ліга була проголошена міжпартійною організацією, головною метою якої було сприяння розвитку світської єврейської культури та освіти. Саме завдяки своєму міжпартійному характеру товариство стало простором для співпраці представників різних політичних середовищ у межах освітньої, ви-

³ Тетяна Батанова, «Їдиш у Києві в 1917–1918 роках: від “жаргону” до офіційної мови держави, політики, громади, освіти та культури». *Їдиш – 110 років єврейській національній мові. Матеріали Чернівецької міжнародної ювілейної конференції з мови їдиш, 2018 р. Євреї та слов'яни*, Т. 26 (Київ, 2020), 252.

⁴ Абрамсон Г. *Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920)*, пер. Антона Котенко, Олександра Надтоки, (Київ: Дух і Літера, 2017), 112–113.

давничої, художньої, музичної та театральної діяльності⁵. Крізь призму біполярної схеми Карла Маннгейма така міжпартійна відкритість Культур-Ліги відповідає другому типу інтеграції інтелігенції – через усвідомлення власної соціальної позиції та культурної місії, що дозволяло діячам організації взаємодіяти з різними політичними середовищами без повного розчинення в одній із партійних структур. Водночас, як показує емпіричний матеріал, ця «міжпартійність» не заперечувала часткової політичної залученості, але підпорядковувалася саме інтелектуально-культурним цілям Культур-Ліги⁶.

Статут товариства офіційно зареєстрували 15 січня 1918 року в Києві. Ключовою метою Культур-Ліги було розгортання розгалуженої системи світської єврейської культури та освіти на теренах колишньої Російської імперії. Особливе місце в цій структурі посіла видавнича секція, що перетворилася на один із найуспішніших та наймасштабніших проєктів товариства. До роботи секції долучилися провідні представники тогочасного інтелектуального середовища, зокрема музикознавець Мойсей Береговський (1892–1961), драматург Ієхезкель Добрушин (1883–1953), публіцист Генех Казакевич (1883–1935), письменник Ісаак Кіпніс (1896–1974) та інші⁷.

Розгортання широкої мережі Культур-Ліги актуалізувало гостру потребу в нових підручниках, посібниках та методичних матеріалах мовою їдиш. Наповнення шкіл, гімназій, освітніх курсів та гуртків профільною літературою стало базовою передумовою для успішної роботи всієї освітньої системи товариства.

Формування якісно нової бази світської літератури мовою їдиш розглядалося як невід’ємний елемент процесу становлення національно-культурної автономії в добу Української Народної Республіки. Зважаючи на це, діячі Культур-Ліги поряд із концеп-

⁵ Гігель Казовський, *Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років* (Київ: Дух і Літера, 2007), 25.

⁶ Mannheim, *Ideology and utopia*, 142.

⁷ ІР НБУВ: *Kultur-Lige Zamlung* (Kyiv: Kultur-Lige Central Comitet, 1919).

цією модерної їдишської культури висунули також ідею створення «нової єврейської книги», яка мала відповідати естетичним, освітнім та ідеологічним потребам модерного єврейського суспільства: *«Єврейська книга в Україні більше, ніж деінде, вплетена в загальну європейську культурну канву, і в кожній царині культури книга прагне стати синтезом культурних досягнень та успіхів творчої думки. Єврейська книга почала обростати середовищем, до якого увійшли нові групи й кола. З-поміж них вона знайшла нових прибічників. Навіть у зовнішньому вигляді книги ми [Культур-Ліга] пішли далеко вперед і деякі наші видання можуть видаватися насправду зразковими»*⁸ (переклад з їдишу. – А. У.).

Видавнича секція Культур-Ліги тісно співпрацювала з освітньою та мистецькою секціями товариства, що забезпечувало комплексний характер її культурно-просвітницької діяльності. До оформлення книжкових видань активно залучали молодих художників-авангардистів, серед яких Марк Епштейн (1899–1949), Іссахар-Бер Рибак (1897–1935), Ель Лисицький (1890–1941), Сара Шор (1897–1981), Йосеф Чайков (1888–1986) та інші. Саме їхня участь зумовила формування характерної художньої мови видань Культур-Ліги, що вирізнялися оригінальним графічним оформленням і цілісною візуальною концепцією книжкових серій.

На початках своєї діяльності видавництво Культур-Ліги орієнтувалося на широкий спектр друкованої продукції, адже станом на 1920-ті рр. відчутним був дефіцит літератури мовою їдиш з різних галузей знань. Крім того, освітня секція постійно формувала запити на підготовку та друк навчальних матеріалів. У цих умовах одним із пріоритетних завдань стало формування повноцінного корпусу текстів, що забезпечив би як культурні, так і освітні потреби єврейського населення.

⁸ Центр досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства НаУКМА: *Dos yidishe bukh*. Byuleten №2. Oysgabe fun Tsentral Komitet (Kyiv: Kultur-Lige, 1920), 21–22.

Видавництво Культур-Ліги здійснювало активну підготовку художньої та поетичної літератури мовою їдиш, таким чином виступаючи майданчиком для єврейських літераторів-початківців. Зокрема, у перших виданих Культур-Лігою альманахах «*Eygnis*» (*Наше власне*)⁹, «*Oyfgang*» (*Заграва*)¹⁰ та поетичній збірці «*Baginen*» (*Світанок*)¹¹ дебютували чимало єврейських письменників, як-от Перец Маркіш (1895–1952), Ліпа Рєзнік (1890–1944), Лейб Квітко (1893–1952). Обкладинки до цих літературних альманахів, розроблені Іссахаром-Бером Рибаким та Йосифом Чайковим, ілюструють прагнення митців художньої секції створити модерну національну естетику. Поеднання авангардних прийомів із мотивами єврейської народної культури, орнаментики та специфічної типографіки мало на меті вироблення самобутньої візуальної мови, що відповідала б ідеям загального культурного оновлення.

Одним із найвідоміших мистецьких видань Культур-Ліги стала поетична збірка Давида Гофштейна (1889–1952) «*Troyer*» (*Скорбота*)¹², що вийшла друком 1922 року. Книга поєднувала лірику автора з графічним оформленням Марка Шагала (1887–1985), ставши яскравим прикладом синтезу літератури та авангардного мистецтва. У композиції видання простежується характерний для європейського модернізму початку ХХ ст. принцип інтеграції тексту й зображення, де окремі поетичні рядки органічно вписані у графічний простір ілюстрацій¹³. Тематика збірки була присвячена трагедії єврейських погромів періоду 1919–1920 рр., а драматизм поетичного тексту посилювався експресивною художньою мовою Марка Шагала. Видання мало значний для того часу наклад – близько 4500 примірників. Символічного

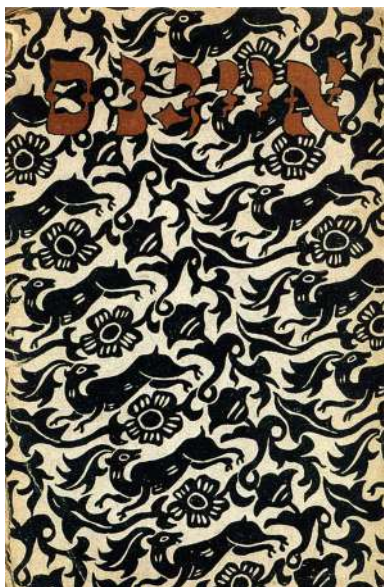
⁹ IP НБУВ: *Eygnis*, (Kyiv: Kultur-Lige, 1920).

¹⁰ IP НБУВ: *Oyfgan*, (Kyiv: Kultur-Lige, 1919).

¹¹ IP НБУВ: *Baginen*, (Kyiv: Kultur-Lige, 1919).

¹² IP НБУВ: Davyd Hofshteyn, *Troyer* (Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1922).

¹³ Гігель Казовський, *Книжкова графіка митців Культур-Ліги* (Київ: Дух і Літера, 2011), 10.

Обкладинка дизайну Іссахара-Бера Рибака до альманаху «Eugens» (Наше власне). Київ: Видавництво «Культур-Ліга», 1919 // ІР НБУВ.

Обкладинка дизайну Іссахара-Бера Рибака до альманаху «Oyfgang» (Заграв). Київ: Видавництво «Культур-Ліга», 1919 // ІР НБУВ.

Обкладинка дизайну Йосефа Чайкова до поетичної збірки «Baginen» (Світанок). Київ: Видавництво «Культур-Ліга», 1919 // ІР НБУВ.

значення книжці надавала також присвята жертвам погромів, уміщена наприкінці збірки, а частину коштів від її продажу було спрямовано на допомогу єврейським дітям-сиротам.

Ілюстрації Марка Шагала до збірки віршів Давида Гофштейна «Троєр». Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», 1922. // ІР НБУВ.

Вагомим сегментом жанрової продукції видавництва Культур-Ліги була дитяча література. Видання книг та періодики для дітей було тісно пов'язане з проектом розвитку дошкільної та шкільної мережі товариства. Одним із перших таких видань, підготовлених видавництвом Культур-Ліги, стала книга «*Had Gadya*» (Козеня)¹⁴ – дитяча притча-пісня з тексту Пасхальної Агади, яку традиційно читають під час святкування Песаху¹⁵. Оформлення книги здійснив художник-графік Ель Лисицький. Книжка складалася з короткої передмови та кольорових літо-

¹⁴ ІР НБУВ: *Had gadya* (Kyiv: Kultur-Lige, 1919).

¹⁵ Песах – юдейське свято на честь виходу єврейського народу з єгипетського рабства.

графічних ілюстрацій, що перетворювали її на унікальний мистецький об'єкт, де модерна графічна форма поєднувалася з традиційним релігійним сюжетом.

Ілюстрації Еля Лисицького до дитячої книги «*Had Gadya*» (Кізочка).
Київ: Видавництво «Культур-Ліга», 1919. // ІР НБУВ.

У 1919 році видавництво Культур-Ліги опублікувало ілюстровану абетку для дітей «*Di naye shul*» (Наша школа)¹⁶. Видання було підготовлене на підтримку культурного фонду пам'яті Менделе Мойхер-Сфоріма, Їцхока Лейбуша Переца та Шолом-Алейхема, а кошти від продажу спрямовували на реалізацію культурно-просвітницьких ініціатив, зокрема театральних постановок і літературних вечорів для дітей. Окрім власне абетки, книга вміщувала дитячі вірші, пісні та переклади народних казок, серед яких були тексти німецького, слов'янського та єврейського фольклору, як-от хасидська оповідка «*Eliyagu hanavi*».

¹⁶ ІР НБУВ: *Di naye shul* (Kyiv: Kultur-Lige, 1919).

Важливе місце у видавничій діяльності «Культур-Ліги» посідав педагогічний журнал «*Shul un Lebn*» (Школа і життя)¹⁷, що виходив у 1918–1920 рр., до остаточної комунізації організації. До редакційної колегії входили тогочасні провідні діячі освіти, зокрема Ліпа Резнік (1890–1944), Абрам Голомб (1888–1982), Еліягу Співак (1890–1950) і Ноах Лур'є (1885–1960). На сторінках часопису публікували матеріали з педагогіки, огляди навчальної літератури, критичні статті про розвиток єврейської освіти та функціонування проекту нової світської ідишської школи. Особливу увагу приділяли аналізу роботи єврейських шкіл у різних регіонах України, висвітлюючи їхній кадровий склад, програми та методики навчання. Таким чином, часопис став важливим інтелектуальним майданчиком для формування модерної освітньої системи, а його художнє оформлення, виконане Йосефом Чайковим, унаочнювало тісну синергію видавничої та художньої секцій «Культур-Ліги».

Обкладинка дизайну Йосефа Чайкова до журналу «*Shul un lebn*» (Школа та життя). Київ: Видавництво «Культур-Ліга», 1918. // ІР НБУВ.

¹⁷ ІР НБУВ: *Shul un lebn* (Kyiv: Kultur-Lige, 1918–1920).

Зі становленням радянської влади в Києві видавнича діяльність Культур-Ліги зазнала суттєвих трансформацій. У 1921 році видавництво було поступово комунізоване та переоформлене на «Кооперативне видавництво “Культур-Ліги”». Відтоді його редакційна активність здійснювалася під контролем і цензурним наглядом Єврейського бюро Народного комісаріату освіти. Водночас попри посилення ідеологічного тиску та інституційну залежність, керівні органи організації, а саме Центральний і Виконавчий комітети, зберігали орієнтацію на реалізацію своїх первинних завдань, пов'язаних із творенням, розвитком і поширенням світської культури мовою їдиш серед єврейського населення.

Такий характер діяльності товариства дає підстави інтерпретувати досвід Культур-Ліги у світлі біполярної концепції Карла Маннгейма щодо інтеграції інтелектуалів. Зокрема, можна стверджувати, що у цьому випадку підтверджується другий тип інтеграції, який передбачає збереження інтелектуалами усвідомлення власної соціальної ролі та місця навіть в умовах включення до нових політичних структур¹⁸. Провідні діячі Культур-Ліги на різних етапах її існування не зазнали повної ідеологічної асиміляції з єврейською секцією Комуністичної партії, що дозволяло їм, хоча й у трансформованому вигляді, продовжувати реалізацію культурно-просвітницького проекту.

Попри те, що до 1925 року Культур-Ліга як організація була остаточно ліквідована радянською владою, її видавництво продовжувало функціонувати до 1931 року. У цей період Народний комісаріат освіти асигнував кошти на підготовку нових навчальних матеріалів мовою їдиш, перекладну літературу та публікації молодих єврейських поетів і прозаїків. Найбільша інтенсивність видавничої діяльності припадає на 1924–1930 рр., що свідчить про активну інституційну підтримку їдишомовного книговидання у цей час.

Зазначена динаміка підтверджує, що на початковому етапі радянської культурної політики Народний комісаріат освіти був

¹⁸ Mannheim, *Ideology and utopia*, 143.

зацікавлений у підтримці видавництв мовами національних меншин. Заохочуючи масову культурно-освітню діяльність єврейських організацій, зокрема й Культур-Ліги, радянська влада прагнула сформувати нову єврейську пролетарську культуру, яка мала принципово відрізнятись від дореволюційної, означуваної як «буржуазна»¹⁹.

Поступово яскравий дизайн художніх видань трансформується. Після 1925 року для впорядкування книжкової продукції було створено тематичні бібліотечні серії, зокрема «*Shul un pionern bibliotek*» (Шкільна та піонерська бібліотека), «*Marksistishe bibliotek*» (Марксистська бібліотека), «*Algemaينه bibliotek*» (Загальна бібліотека), «*Universale bibliotek*» (Універсальна бібліотека) та «*Populer visnshaftleke bibliotek*» (Популярна наукова бібліотека), які візуально та змістовно розмежовували художні й науково-популярні видання.

Видання із серії «Піонерська шкільна бібліотека»: Володимир Винниченко. *Бабусин подарунок*. Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», 1927; Уїда. *В степену*. Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», 1929. // *ІР НБУВ*.

¹⁹ ІР НБУВ. Ф. 321. Оп. 7. Спр. 3–5. Арк. 1 [Звернення] до усіх відділів Культур-Ліги, установ.

Видання із серії «Загальна бібліотека»: Михайло Коцюбинський. *Оповідання*. Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», 1928);
Марк Твен. *Гекльберрі Фінн*. Київ: Кооперативне видавництво
«Культур-Ліга», 1929. // ІР НБУВ.

У межах цих серій друкувалися як переклади світової та української класики, зокрема творів Герберта Веллса, Уїди, Марка Твена, Джека Лондона, Володимира Винниченка, Михайла Коцюбинського, так і праці тогочасних єврейських авторів, зокрема Шолома Аша, Шолом-Алейхема, Давида Гофштейна та Іцика Фефера.

Після комунізації видавництва Культур-Ліги найпомітніше збільшився друк дитячої літератури. Тут необхідно враховувати посилення радянського ідеологічного впливу на зміст таких видань, адже «*радянська дитяча книга їдишем була передусім радянською, а вже потім єврейською*»²⁰. Це пояснюється тим, що

²⁰ Ганна Ривкіна, «Видання їдишем для дітей у відділі Фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського», *Єврейська культурна спадщина України. Матеріали міжнародної науко-*

основним замовником друкованої продукції виступав Народний комісаріат освіти, а Рада у справах освіти національних меншин здійснювала контроль за підготовкою, цензуруванням і тематичним спрямуванням кожної книги. Водночас, попри ідеологізацію змісту, у 1920–1930-х рр. Київ продовжував залишатися одним із провідних центрів друку дитячої літератури мовою їдиш поряд із Варшавою та Вільнюсом²¹.

Одним із найпопулярніших ілюстрованих часописів для дітей у цей період став журнал «*Freyd*» (*Радість*)²², що виходив у 1922–1925 рр. накладом близько 2500–3000 примірників. Його художнє оформлення здійснював Марк Епштейн, а серед авторів публікацій були Іцик Фефер, Ліпа Рєзнік, Лейб Квітко та Ноах Лур'є. Попри активну участь провідних їдишомовних письменників у наповненні журналу, кожен випуск відкривався агітаційними матеріалами, що відповідали новим вимогам радянської культурної політики.

Обкладинка дизайну Марка Епштейна до журналу «*Freyd*» (*Радість*). Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», 1924. // ІР НБУВ.

вої конференції “Збереження та популяризація єврейської культурної спадщини України”, м. Київ, 26–27 жовтня 2016 р. (Київ: Дух і Літера, 2018), 107.

²¹ Ривкіна, “Видання їдишем для дітей”, 108.

²² ІР НБУВ: *Freyd. Zhurnal far kinder* (Kyiv: Kooperativerfarlag “Kultur-Lige”), 1922–1926.

Продовженням цієї тенденції став дитячий ілюстрований журнал «*Oktyaberl*» (Жовтень)²³, який виходив у 1930–1939 рр. У перші роки його існування, коли видання ще перебувало під опікою «Кооперативного видавництва “Культур-Ліга”», до художнього оформлення долучалися Сара Шор і Марк Епштейн, а до редакційної колегії входив Ноах Лур'є. Часопис поєднував художні твори сучасних їдишомовних авторів із матеріалами ідеологічного характеру, повідомленнями про партійні з'їзди, біографічними текстами про радянських діячів та ідейними віршами. Після ліквідації «Кооперативного видавництва “Культур-Ліга”» у 1931 році журнал продовжив виходити в межах інших радянських їдишських видавництв, остаточно втрачаючи риси автономного культурного проєкту.

Обкладинки до журналу «*Oktyaberl*» (Жовтень) за 1930 та 1931 рр. Київ: Кооперативне видавництво «Культур-Ліга». // ІР НБУВ.

²³ ІР НБУВ: *Oktyaberl* (Kyiv: Kooperativer farlag “Kultur-Lige”), 1930–1939.

Поряд із дитячою літературою здійснювалося видання підручників з технічних та прикладних дисциплін, однак такі публікації насамперед готували для потреб новостворених їдишомовних шкіл та інших навчальних закладів. Окреме місце в доробку організації посідали навчальні книги з мови їдиш. Найпопулярнішим став двотомний підручник Еліягу Співака²⁴, що вийшов друком 1921 року й витримав кілька перевидань упродовж 1920–1930-х рр. Автор також підготував низку практичних посібників для дітей і дорослих, серед яких вирізнялася збірка «*Yiddish. Literarische zamlung far shul un hoyz*» (Їдиш. Літературна збірка для школи та дому)²⁵, ілюстрована Марком Епштейном. Окрім мовних практикумів, видавництво випускало посібники з граматики їдишу для дорослих, а також матеріали з єврейської та загальної історії. За повідомленнями газети «Пролетарская правда», станом на 1924 рік Культур-Ліга повністю забезпечила київські їдишомовні школи необхідною літературою, включно з політико-просвітницькими виданнями²⁶.

Після комунізації та реорганізації видавництва «Культур-Ліги» функції головного педагогічного часопису перебрав на себе журнал «*Pedagogisher byuleten*» («Педагогічний бюлетень»)²⁷, що виходив щомісяця упродовж 1922–1923 рр. Видання продовжувало традиції вищезгаданого «*Shul un Lebn*», поєднуючи теоретичні статті з педагогіки, хроніку розвитку освітньої мережі та бібліографічні огляди нових методичних праць. Значну увагу редакція приділяла висвітленню діяльності єврейських світських шкіл у різних регіонах України та Радянського Союзу, тим самим формуючи спільний інформаційний простір реформова-

²⁴ IP НБУВ: Eliyahu Spivak, *Yiddish* (Kyiv: Kooperativer farlag “Kultur-Lige”), 1921.

²⁵ IP НБУВ: Eliyahu Spivak, *Yiddish. Literarische zamlung far shul un hoyz* (Kyiv: Kooperativer farlag “Kultur-Lige”), 1923.

²⁶ Кооперативное издательство “Культур-Лига”. Пролетарская правда. Сентябрь, 23, 1924, №217.

²⁷ IP НБУВ: *Pedagogisher byuleten* (Kyiv: Kooperativer farlag “Kultur-Lige”), 1922–1923.

ної їдишської освіти. Серед авторів журналу були провідні діячі вже ліквідованої освітньої секції Культур-Ліги: Яків Рєзнік (1892–1952), Ліпа Рєзнік, Ноах Лур'є, Ізраїль Яхінсон (1891–1970) та інші активісти, залучені до розбудови нової системи єврейського світського шкільництва.

У 1931 році, на тлі стрімкого піднесення їдишомовної літератури, «Кооперативне видавництво “Культур-Ліга”» було реорганізоване та перейменоване на «Укрдержнацменвидав», що підпорядковувалося «Центровидаву». Це ознаменувало завершення окремого етапу існування цієї інституції та її остаточне включення до радянської видавничої системи.

Підсумовуючи, слід зазначити, що видавнича мережа Культур-Ліги була ефективною моделлю поширення освіти серед широких верств єврейського населення. Попри процеси комунізації та ліквідацію організації до 1925 року, київське видавництво тривалий час зберігало провідні позиції серед їдишомовних видавців Східної Європи за кількістю друкованої продукції. У межах діяльності «Культур-Ліги» було ініційовано видання значного корпусу навчальної літератури для дітей і дорослих, художніх творів, антологій, а також періодичних видань. Продукція видавництва вирізнялася як масштабами, так і якістю, а наклади окремих видань сягали близько 3000 примірників.

На етапі становлення організації в добу Української Народної Республіки видавництво функціонувало в умовах відносної культурної автономії, що сприяло активному розвитку освітніх, літературних і мистецьких ініціатив. Саме у цей період було закладено концепцію «нової єврейської книги» з характерним авангардним художнім оформленням. Тісна взаємодія видавничої, освітньої та мистецької секцій забезпечила формування цілісного культурно-освітнього простору, у межах якого книговидання стало важливим інструментом реалізації цілей Культур-Ліги.

Водночас дослідження показало, що в ранній радянський період діяльність секції зазнала радикальної трансформації під впливом цензури та посилення державного диктату. Після реор-

ганізації видавництва Культур-Ліги його діяльність дедалі більше підпорядковувалася завданням більшовицької пропаганди, що найвиразніше проявилось у сегменті дитячої літератури та педагогічної періодики. Попри ідеологічний тиск, видавництво аж до початку 1931 року продовжувало виконувати функцію одного з головних осередків їдишистської освіти, забезпечуючи школи підручниками й популяризуючи тогочасних їдишських авторів.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що діяльність Культур-Ліги виходила далеко за межі суто видавничого проєкту, оскільки фактично стала моделлю системного творення сучасної секулярної єврейської культури на теренах Східної Європи. Через видавничу мережу та освітні ініціативи Культур-Ліга сприяла утвердженню їдишу як мови модерного культурного й освітнього життя. Водночас досвід товариства підтверджує тезу Карла Маннгейма про другий тип інтеграції інтелектуалів – через усвідомлення власної соціальної та культурної місії. Попри зміну політичних режимів і поступову втрату автономії, провідні діячі організації зберігали орієнтацію на розвиток світської єврейської культури та освіти, що забезпечило тяглість культурного проєкту навіть у трансформованих радянських умовах.

Bibliographic References

- Abramson, Henri. *Molytva za vladu. Ukraintsi ta yevrei v revoliutsiinu dobu (1917–1920)*, Pereklad Antona Kotenko, Oleksandra Nadtoky. Kyiv: Dukh i Litera, 2017.
- Batanova, Tetiana. *Yidysh u Kyievi v 1917–1918 rokakh: vid “zharhonu” do ofitsiinoi movy derzhavy, polityky, hromady, osvity ta kultury. In Yidysh – 110 rokiv yevreiskii natsionalnii movi. Materialy Chernivetskoï mizhnarodnoi yuvileinoï konferentsii z movy yidysh, 2018 r. Yevrei ta Slov’iany, T. 26.* Kyiv: Dukh i Litera, 2020.

- Fishman, David. *The Rise of Modern Yiddish Culture*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2005.
- Fishman, Joshua. *Yiddish: Turning to Life*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991. 522 p.
- Kazovskyi, Hilel. *Kultur-Liha: khudozhnii avangard 1910–1920-kh rokiv*. Kyiv: Dukh i Litera, 2007.
- Kazovskyi, Hilel. *Knyzhkova hrafika myttsiv Kultur-Lihy*. Kyiv: Dukh i Litera, 2011.
- Mannheim, Karl. *Ideology and utopia*. London: Routledge & Kegan Paul, 1954.
- Ryvkina, Hanna. *Vydannia yidysheh dlia ditei u viddili Fondu yudaiky Instytutu rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*. In *Yevreiska kulturna spadshchyna Ukrainy. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii “Zberezhennia ta populiaryzatsiia yevreiskoi kulturnoi spadshchyny Ukrainy”*, m. Kyiv, 26–27 zhovtnia 2016 r. Kyiv: Dukh i Litera, 2018.

Anna Umanska

PUBLISHING ACTIVITY OF THE KULTUR-LIGE IN THE UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC AND THE EARLY SOVIET UNION: A COMPARATIVE ANALYSIS

The article offers a comparative analysis of the activities of the Jewish cultural and educational organisation Kultur-Lige in Kyiv between 1918 and 1931. Drawing on archival sources and the printed output of the Kultur-Lige’s publishing section, it examines the chronology and specific

features of the organisation's development during two distinct periods: the era of the Ukrainian People's Republic and the early Soviet period.

Viewed through Karl Mannheim's bipolar concept of intellectual integration, the leaders of the Kultur-Lige can be understood as representing a type of interaction grounded in a profound awareness of their cultural mission. This awareness enabled them to preserve the continuity of their educational project even under conditions of institutional incorporation into new political structures.

The article argues that during the Ukrainian People's Republic period, the Kultur-Lige's publishing activity developed within the framework of national-personal autonomy and was focused on the concept of a "new Jewish Yiddish culture". In the early Soviet period, however, the organisation underwent a radical transformation, marked by gradual communisation and its reorganisation into a cooperative publishing house under the censorship supervision of the Jewish Bureau of the People's Commissariat for Education, known as Narkompros.

Despite increasing state pressure and the ideologisation of its content, particularly in children's periodicals and literature, the publishing house remained a leading centre of Yiddish-language literature in Eastern Europe until its liquidation in 1931. Special attention is paid to the genre and thematic range of the Kultur-Lige's book production, as well as to the artistic design of its publications.

Keywords: Kultur-Lige, Yiddishism, book publishing, book graphics, Ukrainian People's Republic, early Soviet period.